

ANTONIJA ZARADIJA KIŠ

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

DONJE SELO U KONTEKSTU EUROPSKE TRADICIJE SV. MARTINA

Entre ceux qui ont perdu leur raison de vivre, parce qu'ils n'ont pas assez et ceux qui ne trouvent plus leur raison de vivre parce qu'ils pensent avoir tout, il faut s'aider, et je crois que le partage, c'est vraiment cela.

(Abbé Pierre)

Između onih koji su izgubili smisao življenja jer nemaju dovoljno i onih koji ne nalaze više smisao života jer misle da imaju sve, treba pomagati, a ja vjerujem da je dijeljenje doista ono pravo.

(opat Pierre)

U studiji se razmatra važnost tradicije sv. Martina biskupa na otoku Šolti, i to u Donjem Selu, jednom od najstarijih šoltanskih naselja. Sv. Martin (11. studenoga) je nebeski zaštitnik sela kojemu je posvećena župna crkva. Oltarna pala u župnoj crkvi likovno je posebna i na europskoj razini.

Martinska posebnost Donjega Sela sadržana je u očuvanom pučkom običaju Martinja i sačuvanoj martinskoj pjesmi *Pisam sv. Martina biskupa od Turona grada*, jedinstvenim pučkim nabožnim stihovima koji su se sačuvali u cijelosti te se i danas izvode o Martinju.

Društvena posebnost je Bratovština sv. Martina, jedina u Hrvatskoj, koja je nedavno obnovljena i funkcionira kao zavičajna udruga čija je briga za očuvanje lokalne baštine i njezinu promidžbu posebno istaknuta. To se dokazalo 2010. godine kad je obilježena 260. obljetnica Bratovštine i posvećenja župne crkve sv. Martina na dan ljetnoga sv. Martina, 4. srpnja i to na poseban način: postavljanjem *Stope sv. Martina*, jedinstvenim europskim obilježjem 21. stoljeća, čime se Donje Selo upisalo na popis europskih martinskih postaja sa željom uspostavljanja i obogaćivanja suradnje s martinskim lokalitetima ne samo u Hrvatskoj već i izvan nje. Cjelokupan projekt *Sveti Martin, Europljanin, simbol dijeljenja s drugima (Saint Martin personnage européen, symbole du partage)* pripada Europskom kulturnom centru sv. Martina iz Toursa, koji podržava Vijeće Europe, a koje je europski kulturni martinski itinerar proglasilo "Velikim itinerarom Vijeća Europe", unutar kojega Donjem Selu na otoku Šolti odsada pripada posebno mjesto.

Ključne riječi: Donje Selo, Šolta, sv. Martin, Bratovština sv. Martina, kultura, književnost, Martinje, Stopa sv. Martina, Europa

U današnjem kontekstu razumijevanja i promicanja povijesti i kulture krajeva, zemalja i naroda, martinskoj hrvatskoj tradiciji valja dati posebno mjesto iz dvaju razloga: prvi je isključivo povijesni, koji Hrvatsku i njezinu tradiciju šovanja sv. Martina smješta u okrilje cjelokupnoga zapadnokršćanskoga martinskoga nasljeđa, ali i izdvaja po regionalnim specifičnostima.¹ Drugi razlog je aktualna revalorizacija martinske europske tradicije koja se ostvaruje europskim projektom *Svati Martin, Europljanin, simbol dijeljenja s drugima (Saint Martin personnage europeen, symbole du partage)*.² Projekt “Misija sv. Martina iz Toursa” je način ostvarivanja europske povezanosti različitim vidovima čovjekova djelovanja, ali ponajprije kulturnim itinerarima – regionalnim europskim putovima namijenjenima susretima, poznanstvima, otkrićima, suradnjama, prijateljstvima.

¹ Za nastanak ovoga rada najsrdačnije zahvaljujem gosp. Vinku Blagajiću, Donjaku i tajniku Bratovštine sv. Martina u Donjem Selu na otoku Šolti, na mnogostrukoj pomoći u pripremi ovoga rada, na fotografijama te pomno ispričanim predajama o načinu proslave martinskoga blagdana u Donjem Selu za susreta na Martinje u studenome 2009. godine i tijekom postavljanja Stope sv. Martina u srpnju 2010. godine.

² Od 2005. godine projekt djeluje pod okriljem Vijeća Europe kao važan promicatelj multikulturnih i multinacionalnih djelatnosti.

Polazišta razvoja šoltanske tradicije sv. Martina

Kada je riječ o tradiciji sv. Martina na cjelokupnome dalmatinskom prostoru, valja imati na umu posebno značenje Dalmacije kao nekadašnje istaknute vojničke provincije sve do srednjega vijeka kada to značenje naglo pada (Klaić i Petricioli 1976:53). Zato nije neobično da početke širenja martinskoga kulta valja povezati s tradicionalnim vojnim, odnosno obrambenim značajem kraja, gdje svetac i vojnik pronalazi svoje pravo mjesto, brzo se šireći i snažno ukorjenjujući u cjelokupnu dalmatinsku povijest.

Šoltansku tradiciju sv. Martina valja promatrati na razloženim temeljnim smjernicama početaka martinskoga kulta u dalmatinskom priobalju. Šolta je oduvijek bila pratilja salonitanskih, odnosno splitskih³ povijesnih, društvenih i gospodarskih kretanja.⁴ U tome smislu bili su vrlo snažni duhovni utjecaji s kopna na život Šolte. Oni su se osjećali u svim društvenim segmentima pa tako i u prijenosu svetačkih benediktinskih kultova iz Splita i okolice.⁵ Kult sv. Martina pojavljuje se na Šolti najvjerojatnije još prije trećega vala kristijanizacije Šolte koja se odvijala postupno od 9. do 13. stoljeća,⁶ kad pokršteno slavensko stanovništvo nastanjuje otok kao koloni benediktinaca i pripadnika splitske Općine i plemića (Bezić 1990:30). Središte otoka od davnina su Grohote, čija je važnost kao duhovnoga otočkog središte istaknuta u srednjem vijeku. Otuda se župnik brinuo uz Grohote i za Donje⁷ i Srednje Selo. U Grohotama se pojavljuje prvi trag martinskoga kulta, zabilježen tek u dokumentima u kojima se spominje opatija sv. Martina, o kojoj do sada nemamo materijalnih potvrda. Spomen tradicije sv. Martina iziskuje jače zadiranje u nepoznatu prošlost i uspostavu poveznica sa snagom kulta na kopnu. U šoltanskom martinskom kontekstu raširenost svečeva kulta predstavlja transmisiju najstarijih ranokršćanskih tragova štovanja sv. Martina koji preko trogirskoga i splitskoga martinskoga uporišta prelaze na Šoltu, u Grohote – najjače duhovno središte, najbližu i najtješnju otočku poveznicu s kopnom. Spomenuti nedatirani dokument (najvjerojatnije iz 13. stoljeća) nalazi se u Kaptolskom arhivu u Splitu (masso G. XVI. 1. no. 96) i u njemu stoji da je neki opat sv. Martina, zajedno s

³ Odnosi Splita i Šolte regulirani su već u splitskom statutu iz 1312. godine (Mihovilović 1990:28; usp. Prijatelj 1987).

⁴ Šolta je od 7. stoljeća splitski distrikt i posjed, koji se sve do samih početka 20. stoljeća davao u zakup plemićima kojima su pak Šoltani davali ugovorene daće (Andreis 1990:12).

⁵ U tome smislu valja promatrati i razvoj kulta sv. Stjepana u Grohotama i osnutak podružnoga samostana (Bezić 1990:30), koji nastaje na benediktinskoj splitskoj tradiciji čije prve spomene susrećemo već 1020. godine (Ostojić III 1965:260, 270).

⁶ Povijest šoltanske crkve promatrana je najčešće u četiri kršćanska vala od kojih je prvi dolazio od samih početaka kršćanstva, drugi se pojavio u 7. stoljeću, treći se širio od 9.–13. stoljeća, a četvrti pripada dobu od 16.–18. stoljeća (Bezić 1990:29-30).

⁷ Stari naziv za Donje Selo je bio Dugotinja (Rubić 1960:19).

cijelim konventom i sa svim ljudima *castri Grutte*,⁸ (...) dopustio slobodan pristup u svoju luku (usp. Ostojić II 1964:350).⁹ Ne znamo je li ovaj dokument poslužio Đuri Kalebiću kao jedino pisano svjedočanstvo o postojanju martinske opatije u Grohotama (Kalebić 1927:19), čije postojanje potvrđuje i Kerubin Šegvić bez dodatnih objašnjenja kao “abaciju sv. Martina u Grohotama” (Šegvić 1927:28). Bogata i plodna arheološka istraživanja u 20. stoljeću na otoku Šolti, posebice u području Grohota (Oreb 1990:47-67), otkrila su mnoge zanimljivosti, ali ne i konačnu viziju ranokršćanskoga šoltanskog prostora, posebice ne onu koja se tiče martinskoga svetišta.

Posebnost širenja martinskoga kulta sastoji se u slojevitosti kulturnih i povijesnih događanja koja čine početke slavenske povijesti na današnjem jadranskom prostoru. Ona se ogleda u četiri kulturološka uporišta iz najranijih stoljeća hrvatske povijesti koja smatramo ključnim u kontekstu hrvatske martinske problematike.

Prvo se uporište odnosi na benediktinsko kulturno i vjersko ozračje od njegovih početaka (6. st.) koje promiče kult sv. Martina i otkada valja promatrati i povijest najstarijih martinskih svetišta na istočnoj jadranskoj obali koja nastaju, dakle, još prije doseljenja Slavena, a nastavljaju svoju aktivnost i poslije.¹⁰ Jedna od najstarijih dalmatinskih martinskih crkvicakoj bilježi svoje početke upravo u to vrijeme, doživljavajući mnoge preinake da bi današnji oblik održala od 11. stoljeća otkad se češće spominje u dokumentima,¹¹ crkvice je sv. Barbare u Trogiru,¹² koja je u svojoj najstarijoj povijesti bila posvećena sv. Martinu (Matijević-Sokol 1997:247),¹³ najaktualnijem franačkom i benediktinskom svecu.

⁸ *Nobilissimo et illustrissimo domino N. comiti Amalte et Spalati et toti populo ciuitatis O. dei gratia abbas sancti Martini licet inmeritus cum toto conuento et cum omnibus hominibus castris Grutte salutem cum dilectione. Firmissima forma uobis notificando mandamus, quod quidem dilectionem et amicitiam vestram affectare cumpimus(!) habere. Vnde si de uestra uoluntate, quod cesserit ad nostrum portum, dignemini perportiri more solito eundo et redeundo(!) tarn in rebus quam in personis, apud nos salui eritis.* (CD 1905:451-452).

⁹ Prema I. Ostojiću nagađanja o postojanju opatije sv. Martina na temelju jednoga spisa su pogrešna “jer je Šolta pripadala Splitu, pa Šoltani nisu bili vlasni dozvoliti ili ne dozvoliti pristup Splićanima...” (Ostojić II 1964:350). Vjerujemo da će neka buduća arheološka istraživanja pridonijeti čvršćoj spoznaji nejasnih trenutaka povijesti kojih ima mnogo, posebice na jadranskim otocima.

¹⁰ To se vrijeme odražavalo u ustroju prvih samostana, imenima prvih opata, crkvenim titularima najstarijih opatija te u snazi pronošenja njihovih kultova poput sv. Martina, sv. Ambrozija i dr.

¹¹ Mnoge srednjovjekovne isprave iz 13. stoljeća datirane su pred trijemom ili crkvom sv. Martina: *sub porticum ecclesiae sancti Martini* (1278.); *in curtile sancti Martini* (1276.) (Babić 1985:43).

¹² Crkvice je čuvarica antičkih i ranokršćanskih ulomaka, koji svjedoče o njezinoj najranijoj povijesti, a čija se datacija smješta u 6. stoljeće. Temelj oltara je antički spolij starije građevine, preinačen za kršćanske potrebe. Među najstarijim kamenim svjedočanstvima koji su pripadali prvotnoj crkvi sv. Martina su ulomci s uklesanim križevima na dovratnicima vrata crkve koji pokazuju tradiciju kasne antike, odnosno ranobizantskoga doba 6. stoljeća, na što se veže razvijeni kult sv. Martina kojega širi i bizantski car Justinijan (482.-565.) (Babić 1985:40-41).

¹³ Od 16. stoljeća crkva mijenja titulara i danas je to crkva sv. Barbare.

Drugo se uporište odnosi na dolazak opata Martina, pontifikalnoga izaslanika¹⁴ pape Ivana IV. (640.–642.), kojoj je kulturno-vjerska misija u Dalmaciji i Istri, s dosta novca (*cum multa pecuniae quantitate*), otkupljivanje kršćanskih zarobljenika i vraćanje izgubljene kršćanske dominacije poljuljane prodorom Avara i Slavena (Ostojić I 1963:82; Katičić 1998:163, 256). Na temelju pretpostavke da je papinski izaslanik posebno zaslužan za ponovno učvršćivanje kršćanstva u Dalmaciji, postoji mišljenje da je splitska predromanička kapela sv. Martina,¹⁵ koja se u srednjovjekovnim vrelima spominje uz ime *de Chochia* ili *de Chocia* ili *de Cozia* (Marasović-Alujević 2003:28),¹⁶ posvećena upravo ovom, čini se, vrlo zaslužnom opatu Martinu, a ne sv. Martinu.¹⁷ Novija pak povijesna istraživanja, vezana uz namjenu nekih dijelova Dioklecijanove palače, otkrila su važnost tkalačke djelatnosti unutar palače, a time i tragove najstarijega kulta sv. Martina, zaštitnika tkalaca. Naime, “sjeverni dio Dioklecijanove palače – već po njenoj izvornoj projektnoj koncepciji, dakle od same gradnje – funkcionirao je kao *Gynaecium Iovense Dalmatiae, Aspalatho*, tj. kao carska tkaonica za proizvodnju vunene odjeće za vojsku, koja je djelovala u Splitu, pod zaštitnim znakom Jupiterova sina Dioklecijana, dakle kao svojevrsni relej prema unutrašnjosti provincije, ali i otocima, gdje je još do pred Drugi svjetski rat paslo milijun ovaca” (Belamarić 2008:342; usp. Belamarić 2004:5-42). Elementi Jupiterova kulta kao boga svjetla, zaštitnika pravde, istine, ćudoređa, zaštitnika koji ne dopušta vojne poraze već donosi samo pobjedu, prepoznaju se u ranosrednjovjekovnom kultu sv. Martina koji se razvio na temelju Martinove borbe za pravdu, istinu, etičnost i toleranciju. On je svetac svjetla i kao takav se i danas slavi u cijeloj sjeverozapadnoj Europi (Zaradija Kiš 2004a:51).

¹⁴ Papa Ivan IV., rođeni Dalmatinac, u svojoj dvogodišnjoj vladavini (640.–642.), šalje opata Martina u Dalmaciju i Istru, zasigurno po uzoru na svoga nešto ranijega prethodnika, Grgura Velikoga (540.–604.) koji je za svoga papinstva pokrenuo tzv. “britansku kršćansku misiju” čiji je *spiritus movens* bio kult sv. Martina (Zaradija Kiš 2004:41-45). Kolika je povezanost ovih dviju misija i u kojoj je mjeri kult sv. Martina prožeo obje misije i bio njihovim pokretačem, čini se da danas tek možemo nasuđivati na temelju fragmentarnijih znanja i pretpostavljenih poveznica.

¹⁵ Nekadašnji stražarski hodnik pretvoren je u predromaničku kapelu koja je uspjela do danas sačuvati cjelovitu oltarnu palu iz 11. stoljeća. Uz sv. Martina crkva je od davnina imala još dva titulara i to sv. Grgura papu o čemu govori oltarni natpis iz 11. stoljeća (Delonga 1996) i Blaženu Djevicu Mariju. Uz češću dvojnju kombinaciju titulara, ovakva trojna kombinacija zna se pojavljivati u Dalmaciji i predstavlja izvjesnu posebnost, no također i specijaliziranu vrstu istraživanja (Marasović-Alujević 2003:36).

¹⁶ Naziv je pridodan titularu možda zbog lokacije kapele, koja je smještena u stražarskom hodniku iznad sjevernih Zlatnih vrata Dioklecijanove palače (Karaman 1931:19) i koja tako svojim oblikom podsjeća na neku vrstu lađe. Usp. *coca, choca, cocha* (cf. ital. *cocca*) – *navis species*: Codex X 216/9 a. 1335: ... *pro sexta parte unius navis sive coche vocate “Sanctus Martinus”* (LLM 1973:237).

¹⁷ Prema nekim istraživanjima on bi mogao biti i prvi hrvatski biskup (Ostojić I 1963:147; Petricoli 1997:484).

S tim u vezi postaje jasniji, kasniji splitski kult sv. Martina, zaštitnika tkalaca, najstarijega svečeva zaštitništva uopće,¹⁸ poznatoga i danas još u Firenzi i Toursu.¹⁹ Uz tkalačko je zaštitništvo bila povezana i proizvodnja najskupocjenije crvene boje starih vremena namijenjene isključivo carskim potrebama – grimiza.²⁰ Na temelju tih, povijesno šturih podataka, splitsku martinsku tradiciju valja neminovno povezati s najstarijim, kasnoantičkim počecima kulta sv. Martina koji su promicali tkalački radnici, sljednici kriptokršćanskih kongregacija, koji su netom poslije Dioklecijanove smrti izašli iz ilegalnosti. Tako bi se počeci kulta sv. Martina i splitsko martinsko svetište nalazili na najstarijim tragovima martinskoga kulta uopće, a čija se materijalna (graditeljska) baština održala do danas, dok je ona duhovna i tradicijska još uvijek zatomljena u dobinama prošlosti.

Bilo kako bilo, sigurno je da je pojavnost misionara Martina i njegovo karizmatsko ime dalo svoj doprinos u obnovi i jačanju kršćanstva na dalmatinskoj obali, posebice kulta sv. Martina.

Treće uporište našega istraživanja valja usmjeriti na srednjovjekovni posjed *Sancti Martini Curtis* (Skok 1928:111), smješten, prema mišljenju većine povjesničara, u istoimenoj uvali na području današnje Podstrane (Škobalj 1971:117). To je lokalitet koji bi spadao u skupinu najstarijih dalmatinskih martinskih spomena koji nas vodi u 9. stoljeće, u doba kneza Mislava (oko 835. – oko 845.), franačkoga vazala, koji na lokalitetu *Sancti Martini Curtis*²¹ sklapa mir između Hrvata i Mlečana (Vlašić 1988:32).²² U tom povijesnom kontekstu valja napomenuti da su

¹⁸ Valja istaknuti da je tkalački zanat bio posebno važan na carskim dvorovima. Uz proizvodnju vrhunske tkanine namijenjene vladarima, posebice svile i vune, važna je i proizvodnja najskupocjenije grimizne ili purpurne “carske boje”, koja je bila carski monopol “...pa ćemo gineceje za proizvodnju luksuznih imperijalnih odora naći unutar Velike palače u Konstantinopolu (u statusu carske kovnice, naprimjer), kao i nešto kasnije u Paviji-Ticinumu” (Belamarić 2008:363).

¹⁹ Važno središte za izradu carskih odora od 16. stoljeća je Pavija (lat. *Ticinum*), drugo važno mjesto u životopisu sv. Martina, čiju bi glasovitu tkalačku manufakturu valjalo povezati s prvotnim Martinovim zaštitništvom tkalaca. Danas, međutim, nema više obrtničkih djelatnosti u Paviji gdje je u doba industrijalizacije i svečev kult utonuo u zaborav.

²⁰ *Grimiz* je poznat i pod nazivom *purpur*. To je najskupocjenija crvena boja iz antičkoga doba s primjesama plavičastih i ljubičastih nijansi koja se proizvodila iz izlučevina žlijezda posebne vrste morskih puževa koje danas znamo pod nazivom bodljikavi volak (*Bolinus brandaris*). Tom su se bojom bojale tkanine za izradu odjeće crkvenih i državnih velikodostojnika. U doba Feničana, koji su bili najveći stručnjaci u proizvodnji i trgovini te boje (grč. *Phoinikes*, odnosno *Phoinix* znači “crveno”), boja je bila poznata pod nazivom “purpur iz Tira”.

²¹ Smatra se da je dokument o sklapanju mira potpisan na posjedu, u crkvi ili na dvoru *Sancti Martini Curtis*, lokalitetu čija je ubikacija do danas nesigurna te ju u literaturi nalazimo na Cresu, Pagu, Braču, Korčuli, a najčešće u Podstrani kraj Splita (Ivanišević 2008:112-116).

²² Na samome početku svoje desetogodišnje vladavine knez Mislav se sukobljava s mletačkim duždom Petrom Tradonikom (836.–864.), koji nastoji povratiti izgubljene rimske gradove Dalmacije, ali zbog neočekivanoga otpora u splitskom akvatoriju, godine 839. sklapa primirje *ad locum qui vocatur Sancti Martini Curtis* (Klaić 1975:225; Ivanišević 2008:112). Ova činjenica, a i zapisi benediktinca Gottschalka koji spominje zdanje na moru u kojem je boravio od 846.–848. godine za

upravo Franci važni pronositelji kulta sv. Martina i njegova vojničkoga (carskoga) zaštitništva, koji se preko moćnih kršćanskih i kulturnih strujanja iz Akvileje²³ širi cijelim istočnim jadranskim priobaljem. Nije li možda odabir lokaliteta *Sancti Martini Curtis* za sklapanje mira u neku ruku i simboličan (slučajan ili namjeran?) ako se sjetimo scene iz Martinova života kad vojnik Martin pred bitku u Wormsu 337. godine odbija poslušnost Cezaru i odigrava ključnu ulogu u sprečavanju krvoprolića i sklapanju mira (Zaradija Kiš 2004:23) između dviju zaraćenih strana. Sljedom takva promišljanja nije li lokalitet *Sancti Martini Curtis* mogao biti i Vranjic, srednjovjekovni vladarski posjed *Durana*, o kojemu govori i jedina sačuvana isprava iz 10. stoljeća (Kečkemet i Javorčić 1984:51; Ivanišević 2008:116-120), a gdje kult sv. Martina pripada najstarijim segmentima vranjičke povijesti (Zaradija Kiš 2004:125, 230) koji je u izvjesnoj mjeri mogao intenzivirati i Gottschalkov²⁴ boravak na kneževu dvoru.

Četvrto se uporište pojavljuje u glasovitu spisu *De administrando imperio*, Konstantina Porfirogeneta (905.–959.), u kojemu je zabilježena predaja koja je mogla biti osloncem Porfirogenetova²⁵ komentara ranosrednjovjekovne dalmatinske povijesti, a koja je s vremenom postala jednim od ključnih uporišta u istraživanjima temeljnih polazišta hrvatske književnosti uopće (Katičić 1998:303-304). Predaja se odnosi na pobožna i teško pokretna čovjeka Martina koji je bio zapamćen u narodu po mnogim čudesima koja je činio. S obzirom na to da čudotvorac Martin dolazi iz franačkoga carstva za vladavine kneza Trpimira (vlada od 845. – 864.) otvara se mogućnost pretpostavke da se Martinovim čudesima još više učvršćuje i potvrđuje već postojeći kult sv. Martina u Dalmaciji. Teško je dosegnuti snagu predaje, ali je jasno da njezina moć prodire u vrijeme i naraštaje te često ostavlja mogućnost različitim spekuliranjima, bilo da je riječ o povijesnim događajima, predajama ili osobama.

vrijeme moćnoga kneza Trpimira (845.–864.), Mislavova sina, potvrđuju postojanje građevine u čijem bi se sklopu na istoimenome posjedu mogla nalaziti i crkva.

²³ Upravo u to vrijeme iz Akvileje, kojom tada vlada patrijarh, misionarskim djelovanjima dolazi do snažnog vala pokrštavanja današnjih hrvatskih prostora.

²⁴ Saski teolog i filozof Gottschalk, Godescal, lat. *Godescalchus* (oko 800. – oko 869.), istaknuti intelektualac svoga doba i zaslužni promicatelj benediktinske tradicije, boravio je neko vrijeme na dvoru kneza Trpimira (846.– 848.). Čini se da upravo njegovu boravku među Hrvatima valja pripisati jače širenje benediktinskoga reda na hrvatskome tlu, a time i martinskoga kulta.

²⁵ Konstantin VII. Porfirogenet (Grimiznorodeni) (905.–959.), bizantski car, izniman po organiziranoj znanstvenoj i književnoj djelatnosti na svome dvoru koja ulazi u temelje hrvatske i južnoslavenske povijesti.

Sv. Martin u Donjem Selu

U unutrašnjosti otoka Šolte smješteno je Donje Selo, jedno od četiriju najstarijih šoltanskih naselja, o čijem davnom životu govore mnogi arheološki nalazi poput ostataka *villae rusticae*, starih gomila i grobova te temelja ranokršćanske crkve sv. Jele, čiji se nastanak smješta u 6. stoljeće. Prvi pak spomen naselja zabilježen je u povijesnome dokumentu s početka 16. stoljeća koji se odnosi na raspravu sa splitskim plemićkim posjednikom Bubaricom koja se vodila od 1535. do 1538. godine zbog teritorija za ispašu na šoltanskom arhipelagu. Taj nam podatak osim povijesne važnosti daje indirektnu smjernicu o kultu sv. Martina koji se u Donjem Selu sačuvao do danas, a s kojim bi se mogla povezati spomenuta parnica. Da je uz ostale gospodarske grane na Šolti i stočarstvo od davnina bilo važno, govori između ostaloga i podatak o *travarini*, srednjovjekovnome porezu koji su Šoltani morali plaćati u novcu Splitu, a koji je osiguravao ispašu za stoku (sitnog i krupnog zuba),²⁶ kako piše i u splitskome statutu iz 1312. godine i u *Libro d'oro*²⁷ iz 1366. godine (Rubić 1960:19). Sačuvana parnica ističe, dakle, brigu za prostor namijenjen ispaši stoke i to posebice ovaca i koza, čija je važnost bila ponajprije vezana za izradu vune,²⁸ ključne sirovine za tradicijski važnu tkalačku manufakturu koja je od antike znana u Splitu, gdje se proizvodilo mnogo vunena sukna (Šegvić 1927:26). U tom je smislu Šolta bila važan oslonac splitskoj tkalačkoj manufakturi gdje se proizvodio i *koporan*, *koparan*, *kaparan*, *kaporan*, ili *kumparan*.²⁹ Možda nam upravo održivost stočarstva na Šolti objašnjava značaj najstarijega sloja kulta sv. Martina u Donjem Selu, tamo gdje je bilo dovoljno prostora

²⁶ Tijekom 16. stoljeća uzgoj stoke na Šolti je bio posebno naglašen jer su putovi prema Bosni odakle se dopremalo meso bili zatvoreni prodorom Turaka, čija je granica bila nadomak Splitu, u Solinu (Rubić 1960:20).

²⁷ *Statut grada Splita i Libro d'oro* (Zlatna knjiga) jedna su cjelina i iznimno važne za istraživanje pravno-političkoga i društvenoga života grada Splita od 13. stoljeća pa sve do propasti Venecije 1797. godine (Cvitanić 1998).

²⁸ Prisjetit ćemo se da je i svilogojstvo postojalo na Šolti te da je u 19. stoljeću potaknuta revitalizacija koja nije urodila plodom (Peričić 1985:113).

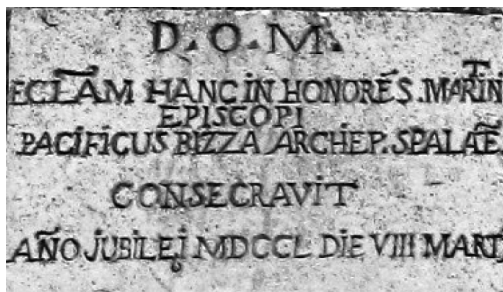
²⁹ Sve su ove inačice nazivi za vrstu jakne koja se svojom dužinom i ukrasima razlikuje od podneblja do podneblja. Etimologija naziva je romanskoga porijekla: lat. *capparo*, tal. *capperone*, provansal. *capairon*, fra. *chaperon* i vezana je za latinski pojam *cappa*, *cappuccio* (lat. *caput* = glava), a odnosi se na ogrtač s kapuljicom ili kabanicu u današnjem smislu (Skok 1972:149). Ovom etimološkom promišljanju valja dodati i pojam *kapela* (lat. *capella*, fra. *chappelle*), koji je istoga korijena, a čije početke valja vezati za oratorij kraljevske palače u kojoj se, od doba Merovinga i prve etape razvoja kulta sv. Martina, kad jača kult sveca-zaštitnika, Martinov ogrtač strogo čuvao kao najobožavanija relikvija onoga doba i s kojom se redovito mahalo ispred vojnih postrojbi prije kretanja u bitku. Tim se činom jačala vjera u pobjedu i zaštita od pogibelji. Dakle, prvotni kraljevski oratorij, a poslije i sva natkrivena manja sveta zdanja, prozvala su se *kapela*. Tako je ishodište kapele izravno povezano sa sv. Martinom, a potom i naziv odjevnoga predmeta, koji je svojom jezičnom metamorfozom u nas zatomio iskonsku povezanost sa svecem. Razvidno je, dakle, da su i kapela i koporan martinska leksična nasljedica koja nas trajno vezuju za kult sv. Martina.

za ispašu i gdje je uz ratarstvo stočarstvo bilo druga važna gospodarska grana (Rubić 1960:97). Razmišljanja u tom pravcu navode na pretpostavku da je kult sv. Martina na Šolti bio povezan uz zaštitu zdravlja životinja (Dugac 2003:131-133), odnosno zaštitu tkalaca čiji je zanat ovisio o zdravlju životinja. Možda u tome pravcu valja promišljati i potiskivanje kulta sv. Katarine, a veličanje sv. Martina, čija duhovna nazočnost stalnom uporabom termina *kapela* i *koporan* postaje dio svakodnevice i jedinstvena duhovna i svjetovna baština.

Današnja vizura Donjega Sela doima se jednostavnom i ljupkom, iza čega je duboka i slojevita povijest čije početke tek naslućujemo i o čemu generacije istraživača traže svjedočanstva i odgovore na mnoge pretpostavke. Među inima je i pitanje o benediktinskoj opatiji sv. Martina, što smo spomenuli, a koja je, prema nekim drugim istraživanjima, mogla biti i u polju na lokalitetu Bazilija, kraj Lokve, između Donjega i Srednjega Sela, čiji do danas sačuvani toponim navodi na pomisao o negdašnjem postojanju većega svetišta, dok je, prema drugima, toponim povezan s bazilijancima.³⁰ Taj podatak spominju najstarija istraživanja o Šolti za koju su se među prvima zanimali Frane Bulić, Čiro Kalebić, Ivan Ostojić (usp. Ostojić II 1964:350).

Potkraj 16. stoljeća Donje i Srednje Selo postaju samostalnim župama, ali personalno ujedinjeni osobom jednoga župnika koji od toga doba ima svoje sjedište u Donjem Selu. Koliko je ova odluka mogla utjecati na očuvanje martinskoga kulta i njegova zaštitništva s obzirom na to da je upravo u to doba dolazilo do čestih promjena crkvenih zaštitnika,³¹ nije nam poznato, ali je u puku ostalo sjećanje na stariji kult sv. Katarine Aleksandrijske ili Sinajske, koji je iz nekih razloga zatumljen, a dominaciju preuzima kult sv. Martina, koji je do dana današnjega opstao u Donjem Selu.

Župna crkva sv. Martina stara je grobljanska crkva koja je dograđivana u više navrata, što je vidljivo i danas. Najstarija prvotna s polukružnom apsidom i očuvanim romaničkim i gotičkim graditeljskim elementima, svoj nastanak smješta u srednji vijek, vrijeme postanka Donjega Sela,³² koje osnivaju stanovnici s

³⁰ Bazilijanci su grkokatolički monaški red koji slijedi pravila sv. Bazilija Velikoga (329.–379.) (usp. ORL 2002:84).

³¹ U tom smislu je i crkva sv. Martina u Trogiru postala crkvom sv. Barbare.

³² O postojanju Donjega Sela u rimsko doba svjedoči njegov zabilježeni latinski naziv iz srednjega vijeka, *Villa inferior* (Bezić 1990:142), kao i arheološka otkrića starokršćanske bazilike ispod crkve sv. Jele (Marasović 1990:144).

obližnjih lokaliteta vjerojatno u 13. ili 14. stoljeću (Andreis 1990:140). Posebno je dojmljiv unutarnji gotički šiljati luk koji odvaja apsidu od prednjega dijela svetišta. Drugi, mnogo mlađi dio nadogradnje uz povećanje tlocrta odnosi se na 1750. godinu, kad je crkvu i posvetio splitski nadbiskup Pacifikus Bizza, o čemu govori uklesani natpis na pročelju crkve.

Današnji izgled crkva je dobila 1902. godine nakon cjelokupne obnove i dodavanja zvonika u neorenesansnom stilu (Kečkemet 1990:79). Crkva je kamena, ali prežbukana, pa je samo najmlađi dio vidljivo kameni.

O titularu Donjega Sela najbolje govori oltarna slika Pietera de Costera (oko 1612.–1702.),³³ flamanskoga slikara koji je od mladih dana živio i stvarao u Veneciji (Favaro 1975). Oltarnu kompoziciju čine tri kompozicije: Uznesenje Blažene Djevice Marije, sv. Ivan Krstitelj i sv. Martin. Svaka kompozicija ima svoje prepoznatljive motive koji ističu ključne ikonografske sastavnice. Šoltanski prikaz sv. Martina dominira lijevom stranom oltarne pale i specifičan je jer objedinjuje elemente dvaju različitih martinskih prikaza. Dominantan lik Martina biskupa u poodmaklim godinama, s bradom i sa svim biskupskim odličjima (mitra, odjeća, biskupski štap) razrađen je prikazom prosjaka kojemu biskup udjeljuje milostinju, a smješten je u donjem desnom kutu uz svečevu rizu. Martinovo milosrđe na De Costerovu prikazu nije više dio vojničkoga ogrtača, već je to novac. Premda je biskupski purpurni plašt asocijacija na Martinov vojnički plašt, koji je u mladosti podijelio s prosjakom, na šoltanskoj pali martinski su ikonografski elementi poređani nekim drugim redom, što iziskuje neko drukčije razmišljanje, vrlo aktualno, a odnosi se na kult novca kao najtraženijega dara. Je li ova nova perspektiva milosrđa odjek vremena u kojemu je živio slikar ili je ona stvar trenutne inspiracije, teško nam je zaključiti. No činjenica koju valja imati na umu je ta da je tijekom 16. i 17. stoljeća, u doba još uvijek velike gospodarske i političke moći *Serenissime*, bio snažno istaknut kult sv. Martina biskupa (Manno 2004:234) u segmentu plemićkoga svečeva zaštitništva, uz pomoć čije se duhovnosti dodatno naglašavalo patricijsko ustrojstvo Republike.³⁴ Tako se pod svečevim zaštitništvom ističe kult novca, odnosno politička i gospodarska mletačka dominacija. Na temelju takvih spoznajnih smjernica nameće se zaključak o Costerovoj vrlo dobroj upućenosti u venecijanski martinski kult, koji slikar ostvaruje u splitskom ozračju u kojemu se zrcali snažan mletački utjecaj na svim životnim razinama. No poruka koju nosi De Costerova predodžba o sv. Martinu koja apostrofira novac je mnogo dublja jer u njoj, iznad svega, progovara poniženost i jad siromašnih čija je i egzistencijalna i

³³ Najveći broj Costerovih djela sačuvan je u Dalmaciji, u Splitu i na Šolti (Tomić 2002:121-122), dok je najgrandioznije djelo ostvario u Makarskoj u franjevačkoj crkvi (usp. Kaer 1996:39).

³⁴ Upravo su u to doba od 1546. do 1610. godine poduzeti radovi na izgradnji crkve sv. Martina koja je iznikla na temeljima srednjovjekovne crkve iz 10. stoljeća. Radove je vodio u to doba najbolje plaćeni arhitekt i skulptor Jacopo Sansovino (1486.–1570.) čijim se djelima i danas divimo u Veneciji (Howard 1987:155).

duhovna sudbina u rukama velikodostojnika. To je istaknuto iznimnom plastičnom ekspresivnošću prošnjakova lika na kojemu se zadržava Martinov pogled, ali i pogled puka koji će ga tijekom bogoslužja konstantno promatrati. Dojmljiv trenutak u ovoj jedinstvenoj kompoziciji su ruke: biskupova, elegantna i njegovana – ruka koja daje; prošnjakova, izrađena i gruba – ruka koja prima. Motiv ruke je cijela jedna mala, misaono razrađena kompozicija širokoga socijalnog diskursa dobro razumljiva šoltanskomu puku. De Costerov sv. Martin, usprkos svim istaknutim raskošima doličnim venecijanskim patricijima ostaje prislan s pukom, pokazujući da ga ni raskoš ni zlato ni novci nisu izmijenili te da je ostao blizak s najojađenijima, kojima, prigodno situaciji, ovoga puta daje novac, ono što nekoć nije imao dok je služio vojsku u Amiensu, a što sada ima.

Pieter de Coster, sv. Martin (detalj), 17. st.

Kip sv. Martina iz Donjega Sela

Martinova mitra dotiče oblak, koji je poveznica s drugom kompozicijom, u kojoj su važna sastavnica anđeli. U martinskom legendariju anđeli se inače često pojavljuju (Monceaux 1927:217-219) i predstavljaju spojnicu intelektualnog i moralnog. Oni su promatrači, zagovornici dobra i upozoritelji. Na De Costerovu prikazu u “spojnom” oblaku razaznajemo neki lik. Je li njime autor slike želio naglasiti aktivnu razumsku stranu Martinova života u kojoj je uvijek postojalo kolebanje između velikodostojničkog i redovničkog pogleda na svijet i u kojemu je ljudskost bila Martinova vodilja? Ili je to možda pritajen autorov lik umjesto potpisa? Je li to neka poruka promatračima slikareva djela? Pitanje je također kako je De Costerovo djelo dospjelo u Donje Selo te za koga je bilo rađeno i tko

ga je otkupio za župnu crkvu, ako nije bilo izravno rađeno za Šoltu. Iako ne znamo odgovor na postavljena pitanja, a nećemo ga niti znati, ostaje začuđujuća likovna ekspresivnost šoltanskoga prikaza sv. Martina, koji je jedinstven u cjelokupnom europskom martinskom likovnom izričaju.

Šoltanski biskup Martin nije prikazan s guskom, kako je to uobičajeno za prikaz Martina kao biskupa, gdje je guska reminiscencija predaje u kojoj ona svojim gakanjem otkriva skrovište redovnika koji nije htio prihvatiti biskupski položaj. I novija obojana drvena skulptura sv. Martina biskupa, majstora tirolske drvorezbarske škole iz 19. stoljeća (Kraševac 2007:3-34), koja se nalazi u donjoseleskoj župnoj crkvi, također prikazuje sveca bez guske. To što je animalistička ikonografska komponenta u ovom prikazu zanemarena, može se objasniti time što je majstor bio vođen važnošću Martinove funkcije kao primarne (na što je mogao biti i upozoren), a ne predajom, koja apostrofira način prihvaćanje biskupske dužnosti.³⁵

Bratovština sv. Martina

Predaja o rimskome vojniku Martinusu na bijelome konju koji daje pola plašta siromahu sačuvana je na zastavi Bratovštine sv. Martina i na starome pečatu Župnoga ureda u Donjem Selu.

Zastava *Bratovštine sv. Martina*

Stari pečat Župnoga ureda

³⁵ Imajući u vidu da se i u drugim mjestima u Dalmaciji i priobalju ne susreću skulpture sv. Martina biskupa s guskom, a koje krajem 19. i u prvim desetljećima 20. stoljeća također potječu od majstora tirolske škole čiji su se radovi posebno uspješno prodavali u nas, valjalo bi istražiti zašto je animalistički element kao nedjeljivi ikonografski motiv u Dalmaciji često izostavljen.

Od 16. stoljeća nastupa doba jačeg organiziranja bratovština (lat. *fraternitas, confraternitas*), koje je na Šolti posebno izraženo tijekom 17. i 18. stoljeća. Te udruge vjernika na staleškoj osnovi čiji su nebeski zaštitnici najčešće patroni župa, snažnije ističu vjersku stranu života u smislu oživljavanja i širenja pučkih pobožnosti. Bratovštine su književne čuvarice duhovnih pučkih vrijednosti koje će pisanom riječi uprizoriti jedno vrijeme i potaknuti buđenje novih ideja nadolazećih vremena. Sudjelovanja članova bratovština u procesijama i hodočašćima pridonose sveukupnom jačanju duhovnosti puka koja se u Donjem Selu u Bratovštini sv. Martina održala do danas.

Bratovština sv. Martina iz Donjega Sela utemeljena je 1750. godine na načelima srednjovjekovne bratovštine čiji je zaštitnik sv. Martin, sljednik prvotne zaštitnice sv. Katarine Aleksandrijske, kojoj je, prema pučkoj predaji narod otkazao zaštitništvo jer je, nakon što je nekoliko godina zaredom urod vinove loze bio jako slab, valjalo potražiti pomoć kod nekoga drugog nebeskoga zaštitnika. Tako se narod obratio sv. Martinu ne bi li on pridonio boljem urodu vinove loze, što pokazuje važnost pučke spoznaje o raširenom kultu sv. Martina i njegovoj povezanosti s vinovom lozom (Zaradija Kiš 2004:52,217) koja datira iz najstarijih vremena. S tim u vezi evo legende koju možemo smatrati ishodištem martinskoga vinskoga kulta:

Još dok je bio redovnik, Martin nošao se vrlo malu lozu, čuvajući ju u ptičjoj kosti. Tijekom putovanja loza je rasla pa ju Martin presadi u lavlju kost, a potom u magareću. Došavši u kraj imenom Touraine,³⁶ Martin ju zasadi u zemlju. Nakon prvoga uroda i prvoga vrča vina, svi koji su pili odjednom postadoše sretni i veseli te zapjevaše. Nakon drugoga vrča svi postadoše snažni poput lavova, a nakon trećega svi počеше revati poput magarca.³⁷

O višestoljetnoj važnosti bratovštine svjedoči činjenica da je ona jedna od rijetkih koja je obnovljena i aktivno djeluje od 2008. godine kao uzorna kulturno-zavičajna udruga koja, živeći stare zavjete predaka, čuva od zaborava duhovno i materijalno nasljeđe u smislu obnavljanja starih običaja, ali i prihvaća nove kulturne inicijative vremena u kojemu djeluje.

³⁶ Posebnost ovoga kraja je od davnina bio *crni pinot* koji miješanjem s rasprostranjenijim *sivim* daje vrhunsko vino *Rosé de la Loire*.

³⁷ Legenda je pruzeta iz lokalnoga časopisa tourske biskupije iz 1996. godine, posebnog izdanja u povodu martinske godine, "Année Saint Martin" (str. 30): *Martin de Tours: l'homme au glaive de feu* iz serije *La tradition vivante*. Prijevod legende A. Zaradija Kiš.

Važnost šoltanske martinske pisane riječi

Na raznovrsnom i bogatom europskom književnom martinskom nasljeđu³⁸ oblikuju se i nacionalne književnosti koje daju svoj obol sveukupnom književnom martinskom blagu (Zaradija Kiš 2004:18, 38-43). Hrvatska martinska književna tradicija raznovrsna je i bogata i sa svjetovnoga i s profanoga očišta, ali nedovoljno poznata. Ovdje ćemo istaknuti jednu, doista specifičnu za hrvatski martinski književni korpus, biografsku poemu o sv. Martinu s istaknutim narativnim obilježjem. To je šoltanska *Pisam sv. Martina biskupa od Turona grada*, nezaobilazan, ali i malo poznat dio kulturne povijesti Bratovštine sv. Martina, koja je iznjedrila ovaj jedinstveni sačuvani hvalospjev svomu patronu. Pjesma pripada “dolivaškoj” bratovštinskoj zbirci pučkih nabožnih pjesama, *Leciuni ili životi svetaca koji se pivaju u crkvi sv. Martina u Donjem Selu na Šolti*, među kojima *Pisam sv. Marti-*

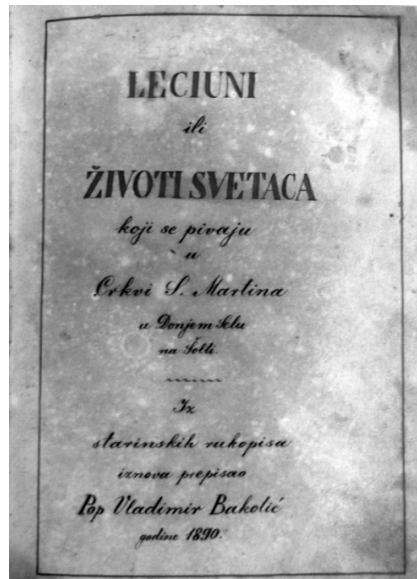
³⁸ Najpoznatije djelo o životu sv. Martina je njegov životopis *Vita Martini* Sulpicija Severa (oko 360.–420.), iz Akvitanije, Martinova štovatelja i sljedbenika. Ovo biografsko-hagiografsko djelo najpouzdanije je martinsko vrelo koje opisuje život prvoga zapadnoeuropskog sveca još za njegova života (LF 1948:8).

Već od 5. stoljeća Sulpicijevo se djelo počinje uvelike prepisivati, a popularnost mu traje tijekom nekoliko narednih stoljeća, o čemu svjedoči mnogo raznolikih prijepisa diljem svijeta koji su do nas došli preko mnogobrojnih kasnijih izdanja (Delehay 1920:5-136). Rukopisni martinski književni korpus iznimno je bogat, prijepisi čudesa nalaze se u mnogim europskim knjižnicama, a zasigurno ima još zapisa koji su neotkriveni i čekaju neko novo vrijeme. Takva je glasovita, no nedovoljno istraжена zbirka Martinovih čudesa koja nosi naslov *Narratio in reversione B. Martini a Burgundia* iz 12. stoljeća, zatim *Liber Heberti* iz 12./13. stoljeća, ili pak prvo književno djelo Grgura iz Toursa u četiri knjige *Miracula sancti Martini*, koje je nastalo između 574. i 593. godine. U tom djelu autor ne govori samo o životu sveca, nabrajajući njegova mnogobrojna čudesa, već se posebno zadržava na onima koja je i sam doživio (Zaradija Kiš 2004:17-18). Posebno književno blago predstavljaju dvije poeme biografskoga karaktera, u kojima se stihovima ističu mnogobrojna Martinova čudesa. Prvo je *Vita Martini* Paulinusa Petricordiae (oko 463. godine). Martinov je životopis spjevan u šest pjevanja s oko 3600 stihova (PL 61, col. 1009-1074; Curtius 1971:253, 462; Gärtner 2001:71-85). Drugo je djelo Venancija Fortunata (oko 530. – oko 600.), iz Ravene, majstora panegiričkoga stiha i autora poeme *Vita Martini*, s preko 2000 stihova (PL 78, col. 363-426; Labarre 1997:40).

Široki korpus najstarije *martinske književnosti* temelji se na mnogobrojnim zabilježenim čudesima i svečevu životopisu, koji postaje europskim kulturnim nasljeđem, a njegova će interpretacija tijekom stoljeća zadobivati nacionalne oblike i ulaziti u korpus specifičnih nacionalnih književnih ostvaraja. Sv. Martin se spominje u srednjovjekovnom misnom kanonu nakon apostola i mučenika i ima svoje litanije. Sačuvane su i cjelovite mise u njegovu čast, a u katedrali u Toursu i danas mu se pjevaju hvalospjevi i antifone. Posvećene su mu i mnogobrojne sekvencije (Bruylants 1952), tj. crkveni himni, od kojih su neki sačuvani do danas. Slavljenje sv. Martina svečano odzvanja i danas u liturgijama i crkvenim napjevima, koji lirskim izričajem produbljuju široki korpus *martinske književnosti*. Na raznolike crkvene napjeve odgovaraju mnogobrojne propovijedi izgovorene tijekom misnih slavlja u mnogim zemljama diljem Europe i na raznim jezicima od 12. stoljeća pa do naših dana. Ovdje valja spomenuti dvije popularne srednjovjekovne propovijedi *in festo sancti Martini*, čiji je autor Jacques de Vitry (oko 1165.–1240.), istaknuti francuski prelat, pisac i povjesničar, a potom i kardinal, čije se martinske propovijedi odlikuju bogatstvom citata iz starozavjetnih, posebice *Mudrosnih knjiga* (Longère 1997:95-105).

na biskupa... zauzima središnje mjesto u pjesmarici jer je posvećena nebeskom zaštitniku Bratovštine i zaštitniku Donjega Sela. Pjesma je, kao i mnoge druge u hrvatskom himnodijском nasljeđu, dodatna potvrda raskošnih kreativnih umijeća pučkih stvaratelja hrvatske popijevke (Mihanović-Salopek 1992:69), koja će se svojim izrazitim pučkim pulsiranjem na latinskim izvorištima usidriti u narod kao što su se usidravale i mnoge druge pučke duhovne popijevke na hrvatskome prostoru, što nije bila praksa u drugih naroda.

Ne znamo točno vrijeme nastanka šoltanske *Pisme*, a sačuvan prijepis zahvaljujemo don Vladimiru Bakotiću (1862.–1925.), župniku iz Donjega Sela, zaslužnom kulturnom radniku i istaknutom prevoditelju (HBL 1983:372), koji je pjesmu prepisao 1890. godine “iz starinskih rukopisa”, kako piše na naslovnici, a koji nam se nisu sačuvali.³⁹

Pisam (sv. Martina biskupa od Turona grada)

1. Bogoljubni Puče, tvoga
Branitelja Blagdan slavi
Ki je glava mista ovoga
Martin Božji sluga pravi.	2. Iz rodnoga mista svoga
Sabarie tako zvana,
Od milosti svemogoga
Bi ova svitlost svitu dana.
3. Plemenite Roditelje
Po plemenu koji imaše,	4. Na deveto kada lito
Jurve Martin stupio biše,

³⁹ Ili su možda negdje zametnuti i čekaju da ih se ponovno negdje otkrije kao što to očekuju i mnogi drugi spisi diljem naše domovine i izvan nje.

- Dali vire neprijatelje:
Isukrsta jer neznaše.
5. Petnadesta kad teciše
Lito na boj tad se odpravi,
U kom tako hrabren biše
Da bi prozvan vojnik pravi.
7. Rad vojništva hrabrenoga
Cesari ga postaviše
Glavu svrhu boja svoga
I u njem snagu postaviše.
9. S kim zaogrnut, prikazati
Hti` se Isukrst, govoreći:
“Evo halja, ku hti` dati
Martin videć men` proseći”
11. Tad svitovni ostavivši
Boj, k Hariu se on odpravi,
Njega vruće uzmolivši
Da u duhovni boj ga stavi.
13. U kom dilu Božanstveni
Vitezki se skazevaše,
Angel Božji da rečeni
Bi, i svaka tako znaše.
15. Takvu pomnju on imaše
Sve dni svrhu puka svoga
Da se “Dobri pastir” zvaše
Bdeći vrhu stada svoga.
17. Na posadi Kandačenskoj
Svoe države sebi obrati
Da u nemoći još priteškoj
Duše Bogu već uputi.
19. Koga slišec Učenici
Ki okolo njega stahu
Ucviljeni kao sinci
Čajku svomu govorahu:
21. Ke cviljene slišajući
Dobri Pastir sebe zgrozi,
U svomu se srcu svrući
Ter ovako Boga uzprosi:
23. U žestokoj tad videći
Moleći se njega ognjici
Duh mu Bogu živ uteći
Rekoše mu plaćni sinci.
- Svitu ukazat hti očito
Da se krstit on hotiše.
6. Jere čuda, ka činjaše
U vojništvu kad bijahu,
Angjel Božji da pomaže
Svi videć ga vapiahu.
8. Prosjak k njemu pristupivši
Ambjam ki se zvaše tada,
Gola koga on vidivši
Dil mu svoga plašta poda.
10. Osamnadeset godin` kada
U njemu se dovršiše,
Martin prignu glavu tada
Vrh ke sveti krst izliše.
12. Koga milo on priamši
Službenika Crikvenoga
I u zakonu naredivši
Da mu tvorit Boga svoga.
14. Bez Pastira biše svoga
Grad Turone u to vrime
Bog Martina Blaženoga
Zazva da to brime prime.
16. Za skrit se svitu od časti
Mojstir hoti sagraditi
I s koludrim u njem stati
Ter svoj život provoditi.
18. Nepristajnim glasom svoga
Gospodina on moljaše,
Da od tila umrloga
Slobod njemu veće da se.
20. Čajko mili, komu ostavljaš
Ucviljene nas sirote,
Komu stado tvoje pridavaš
Brez tvoje, jao nam dobrote.
22. “Gospodine ako tvomu
Puku ja san još potriban,
Priugodnom trudu ovomu
Podlagan se, i trud primam.”
24. Kada naglost žestokoga
Mili Čajko ognja odajde,
Obrat k zemlji lisca tvoga
Jeda pokoj tvoj duh najde.

25. Tada Martin Sveti reče:
“Sinci mene sad pustite,
Nek se Bogu duh uteče
Da ga u Raju vi vidite.”	26. Smrt se veće približaše
Kada Dijavla paklenoga
Prid nji režeć on vidjaše,
Komu od srca reče svoga.
27. O priljuta, i nemila
Zviri, ča tu stojiš zamani?
Griha u meni nisi vidila
U oganj se vičnji stani.	28. Kada Martin trud svoj svrši,
U tom glasu duh ispusti,
Koga Angjelski zbor primivši
Ove slave Bogu izusti:
29. “Svet, svet budi Bog jedini
Svetu Trojstvu, koji svoga
Spovidnika seb` sjedini
Sad Martina prislavnega.”	30. Na nas pogled tvoj obrati
S nebes, Sveti naš Martine,
Htij tvoj puk ov` uslišati
Da u grihu ne izgine.
31. Duše naše htij čuvati,
Na daleko zlo tiščati,
Kuge, glada, tere rati
Svako od nas zlo odvrati.	32. Neka mirno u svetosti
Bogu i Tebi zahvalimo,
Po njegovoj ter Milosti
Vik se s tobon veselimo. Amen.

Ova svečana pjesma u čast sv. Martinu odražava prepoznatljivu strukturu dalmatinskoga baroknoga razdoblja: osmerački katreni s rimom *abab* koja prati sve 32 strofe. Ta čvrsta književno-glazbena forma reflektira “latinski pjesnički i vjerski tekst u vezanom govoru i strofama” (Mihanović-Salopek 1992:9), ali ga interpretira manirom oponašanja usmenoga pjesničkog izraza. Tako crkvena popjevka doživljava usmenu transpoziciju, čime podliježe zatomljenju autorskoga identiteta i “pjesma postaje narodna svojina, podložna promjenama i preradama svojih pjevača i prepisivača” te upravo zbog takva karaktera “odraz je vjerničke narodne svijesti i težnje, a nikako odraz individualne stilske ekspresije ili ekshibicije autora” (Mihanović-Salopek 2000:7).⁴⁰

Na temelju mnogih primjera iz hrvatskoga himnodijuskoga korpusa moguće je pretpostaviti da je *Pisam sv. Martina biskupa* dospjela u hrvatski martinski pjesnički izričaj vrlo vještim prepjevom iz latinskoga himnodijuskoga korpusa koji na hrvatskom tlu doživljava slobodnu parafrazirajuću prevoditeljsku ekspanziju. Njezino bi se ishodište moglo propitivati u stihovima *Vita Martini* Venancija Fortunata, jednoga od najvećih ranosrednjovjekovnih pjesnika himana uopće (Mi-

⁴⁰ Djela Hrvojeke Mihanović-Salopek (1992; 2000) ključne su okosnice u istraživanju hrvatske crkvene himnodije, kojoj je autorica posvetila velik dio svoga znanstvenoga rada. Riječ je o jednoj od prvih književnih vrsta u Hrvata čiji korijeni sežu u početke kršćanskoga srednjovjekovlja. Posebnost te srednjovjekovne književne vrste ogleda se u njezinu transmisijskomu i transmutacijskomu obilježju u kontekstu staroslavenske, točnije ćirilometodske i zapadne latinske liturgije gdje uloga bratovština ima ključno mjesto. Na temeljima, dakle, ćirilometodske književne baštine i hrvatskoga narodnoga jezika a u okvirima crkvene poezije općenito, nastaje osebujna hrvatska himnodija koja uz službenu crkvenu obrednu poeziju usustavljenih oblika poput himni, psalmi, antifona, kantika i sekvencija, usporedno oblikuje pučku duhovnu poeziju na hrvatskome jeziku.

hanović-Salopek 1992:8). U okviru hrvatskoga martinskoga književnog korpusa pjesma o sv. Martinu je važna iz više razloga:

Pisam sv. Martina biskupa je tip svečane opširne crkvene pučke popjevke u čast sv. Martina,⁴¹ jedine do sada nama poznate, čiji se nastanak prema strukturi može smjestiti u barok, dok mu poveznicu valja tražiti u pjesničkom srednjovjekovlju i snažnoj himnodijskoj prisutnosti koja se intenzivno pronosi usmenom pučkom kreativnošću i jezičnim modeliranjem.

Pisam sv. Martina biskupa je odraz razvijene pučke martinske pobožnosti koja svoju renesansu doživljava upravo u vremenu velikih revaloriziranja nepoznatih zapisa iz hrvatske prošlosti, čime se ističe moralno-didaktička funkcija pjesme.

Pisam sv. Martina biskupa je važna i zbog istaknuta književnog oblika, kojim se ističe estetska funkcija jezika, ali i idiom pučkoga jezika uz njegovo arhaično stanje. Tonska versifikacija se primiće pučkoj latinskoj svjetovnoj pjesmi, a pjevanja po akcentu živo prenosi vrijeme srednjega vijeka. Premda je pjesma uzvišene i zanosne naravi jer slavi sveca i njegova djela, ona je i emocionalna, posebice u stihovima koji govore o posljednjim trenucima života biskupa Martina, kojega pjesnik u nekoliko navrata naziva “čajkom” pa time apostrofiraju domaći emocionalni naboj i prisnost, čime se postiže snažnija pučka predanost vjeri. Osim sadržaja i forme pjesma nam donosi jezične zanimljivosti čiju problematiku ostavljamo dijalektolozima.

Ovakav tip pjesama u solističkoj izvedbi, koja ističe vještinu pojedinih pjevača, izvodio se do sredine 20. stoljeća (Bezić 1991:18-19) u različitim napjevima za misna čitanja, odnosno *štenja*, među kojima upravo *lecijsuni* o životima svetaca govore o njihovoj pučkoj tradiciji. Kolika je snaga te tradicije, odnosno predanost puka svome zaštitniku, tolika je održivost pučkoga napjeva. *Pisam sv. Martina biskupa* se održala u Donjem Selu i zaštitni je znak bratovštine koja ju čuva i izvodi i u 21. stoljeću.⁴²

Martinje u Donjem Selu

Proslava Martinja nije svugdje ista. U sjevernim europskim zemljama središnji dio proslave odnosi se na kult svjetla dok je u južnijim krajevima, pa tako i u hrvatskim, središte proslave obilježeno vinskim kultom. Pojednosti proslave ovise o različitim lokalnim karakteristikama kraja, s kojima je povezano i tradicionalno martinjsko jelo koje je sastavni dio proslave. I ono je različito od kraja do kraja.

⁴¹ Do sada je zabilježen samo jedan martinski himan u glagoljskom Ljubljanskom brevijaru (sign. MS 161, fol. 176a) iz 15. stoljeća. Taj je himan u formi slobodnoga prijevoda dospio u glagoljski liturgijski repertorij zasigurno iz nekog, do sada za nas nepoznatog, latinskog predloška (Zaradija Kiš 2004:89).

⁴² Posebnu zahvalnost izražavam gosp. Miji Blagajiću, vrsnom pjevaču Bratovštine sv. Martina.

No svima je zajednički pučki karakter proslave, tj. masovno okupljanje ljudi svih uzrasta i njihovo spontano uključivanje u proslavu. Evo kako je to zabilježeno u Donjem Selu.

Do prije nekih šezdesetak sedamdeset godina kod Donjaka običaj je bi masovno pučko kušanje mladog vina na Gornjem putu.

Na dan Martinja, pozapodne, po uhodanom mjesnom običaju, dužnost remeta je da počaste mještane mladim vinom, na ime primljena masta oli grozja od bratima. U jematvu remete bi odile po poju i skupjale grozje od bratima. Običavalo in se od strane trgača napuniti krtol grozja, bilog oli crnog. Službu remete u fešti vršila su po dvojica mještana.

Iz bratske konobe za tu prigodu posudili bi dva tolitra i postavili na Gornji put uz "Gornja Sada". Po obidu remete napune tolitre do vrha vinom iz svoje konobe. Jedan tolitar crnim a drugi bilim vinom. Uz to bi, dostavili jedan rešt tvrdi suhi kolač, još su se zvali šćeti kolači, a znalo se nać i baškotini. Fabriceri, oliti starješinstvo Bratovštine, o trošku Bratovštine, časte okupljen puk pršutom i sirom. Ako sira i pršuta ni bilo za kupit u selu, nabavilo bi se kod Zuvana oli Bukeja u Grote, ali na Travarici u Trogiru.

Na Martinje, popodne poza obida, sjate se na Gornjen putu gotovo svi miščani, muško i žensko, stari i mladi. Stariji bi poseli, ispunili Donja i Gornja Sada, svi ostali stali su nanoge. Sve su nagledali dvojica žandara, puškan o rame, šćetali bi gori doli.

Za kušanje mlada vina, za toliko svita, ko će dat toliko žmuli. Tribalo je doć žmulon, potićen, čikaron i tome slično u ruci oli u žepu. Slobodno je bilo piti svima, ni se mirilo, ali za sir i pršut ni se smilo stat dva puta u red oli nosit doma.

Remete bi vino iz tolitra dižom⁴³ grabili i nalivali u žmule. Kolač (šćeti kolač) se supa u vino, pomalo se kolač griznulo, pomalo vina gucnulo. Pilo se cilo ili vodno. Ko nije tiva pit cilo vino, moga je razvodnit, za ća bi se na zidiću bratske gustirne naša maštilac s vodon. E sad vidite vi to: Ća je maštilac vode, prima tolitra vina?! Za Martinje proces kuvanja vina je pri kraju i mlado vino najćešće ne bi još sazrilo, bilo bi slajko. Kovalo bi u drobu i glavi. Nije se marilo zato, tolitri bi na večer bili prazni! Znalo se dogodit da se vino popije ranije, tada je vajalo remetama ponovo napunit tolitre. Za hladna vrimenta naloži bi se oganj. Našli bi se tu i trgovci, na dnu Donjih Sada prodavali bi slatkiše – tvrde bonbone, cukar de orzo, slatke kolaće, naranće i ostale ondašnje slatkarije.

Došao bi pop s popićem i sićicom, pošćropi i blagoslovi okupljen puk. Popodne bi mještanima proteklo u: čakulavanju, šali, ismijavanju pojedinaca, pismi pivaća na sve strane Gornjeg puta, veselici uz armoniku. A zabalat? Je, je znalo se i zabalat.⁴⁴

⁴³ *Diža* je drvena posuda s rućkom za preljevanje vina.

⁴⁴ Sjećanje na martinski običaj kušanja mladoga vina u Donjem Selu zapisao je gosp. Vinko Blagajić (1946.). Tekst je bio proćitan na zajednićkom martinjskom druženju u Bratskoj kući 7. studenoga 2009. godine.

Stopa sv. Martina u Donjem Selu – martinsko obilježje 21. stoljeća

Na temelju razložene šoltanske martinske tradicije razvidno je da višestoljetno nasljeđe, koje je najtješnje vezano za Donje Selo, pripada sveukupnoj europskoj martinskoj baštini u čijem je kontekstu šoltanska tradicija vrijedan kamenčić jedinstvenoga martinskog kulturnog mozaika. Svojom raznolikošću, likovnom, pisanom i običajnom, doživljava revalorizaciju u 21. stoljeću, priklanjajući se istodobno i europskom martinskom projektu kojemu je ključno obilježje *Stopa sv. Martina*. Postavljanjem *Stope* na bratovštinsku kuću martinska tradicija Donjega Sela izlazi iz povijesne lokalne zatomljenosti, slijedeći nove i suvremene trendove promišljanja zajedništva bez granica koje martinskom simbolikom zadobiva univerzalne dimenzije.

Stopa sv. Martina zajedničko je martinsko obilježje svih zemalja u kojima je razvijena tradicija sv. Martina. *Stopa* je umjetničko djelo suvremenoga francuskoga kipara Michela Audiarda i simboličan pronositelj aktivnosti sv. Martina koja se sastojala u stalnom putovanju, najčešće pješice, s ciljem pronosjenja Kristove vjere, odnosno ljudske dobrote, milosrđa i tolerancije.

Sv. Martin je prohodao velik dio Europe i zato velik dio Europe danas nosi suvremeno martinsko obilježje – *Stopu sv. Martina*. “To je otisak bose stope, diskretno obilježen podijeljenim plaštem. Stopa nas vodi korak po korak tragom sv. Martina. Pokazuje nam put” (Michel Audiard).⁴⁵

Stopa je tako simbolična kulturnopovijesna poveznica gradova i mjesta čiji je zaštitnik sv. Martin. Ona povezuje mjesta kuda je svetac prolazio u svojim pastoralnim pohodima, ali i ona do kojih je dopro njegov kult i koja ga istom snagom štiju.

Do danas je postavljeno više od 150 *Stopa* diljem Europe, od kojih je prva postavljena na ulazu u kolegijalnu katedralu sv. Martina u selu Candes-Saint-Martin, gdje je svetac umro 8. studenoga 394. godine, druga u crkvi sv. Martina u Szombathelyu u Mađarskoj, gradu gdje je svetac rođen oko 316. godine, i tako redom.

Obilježavanje martinskih lokaliteta dio je kompleksnoga projekta Europskoga kulturnoga martinskoga itinerara⁴⁶ koji provodi Europski kulturni centar sv. Mar-

⁴⁵ Ovim je riječima kipar Michel Audiard zaključio svečanost postavljanja prve *Stope* na ulazu u kolegijalnu katedralu sv. Martina u selu Candes-Saint-Martin u studenome 2005. godine.

⁴⁶ U okviru Vijeća Europe sa sjedištem u Strasbourgu vrlo je razrađen projekt Europskih kulturnih itinerara, kojii već 20 godina vodi Europski institut kulturnih itinerara (Institut européen des itinéraires culturels) sa sjedištem u Luksemburgu. Glavni cilj ustanovljavanja itinerara je promoviranje europskoga identiteta u njegovu jedinstvu i raznolikosti (Rezolucija CM/Res (2007.) 12) te

tin iz Toursa (Francuska)⁴⁷ u suradnji s nacionalnim kulturnim centrima. Tako u 21. stoljeću baštinjene tragove sveca pronosimo *Stopom*, koja nije samo simbol hodanja i putovanja već i otkrića, novih susreta i poznanstava koja obogaćuju, ali i pronose ključnu martinsku tekovinu – dijeljenje. Njezina simbolična spoznaja daje sigurnost, naglašava osobnost i budi vjeru čovjeka u čovjeka. Promišljajući simbolizam *Stope* razvidna je njezina duboka poruka dijeljenja, kojoj se pridaje univerzalni i bezvremenski značaj.

Stopa sv. Martina otkrivena je u Donjem Selu 4. srpnja 2010. godine u povodu 260. obljetnice utemeljenja Bratovštine sv. Martina i posvećenja župne crkve sv. Martina. Svečano otkrivanje pratilo je *kampananje* zvona crkve sv. Martina.⁴⁸

očuvanje tih kulturnih europskih raznolikosti. Za ostvarenje toga cilja posebnu ulogu ima poticanje međukulturnoga dijaloga te promoviranje specifičnosti u traženju njihovih zajedničkih korijena. Isticanjem prepletenosti i razmjena raznih utjecaja u različitim razvojnim europskim pravcima koji su oblikovali europski identitet, olakšava se svjesno prihvaćanje pripadnosti tzv. građanskoj Europi koje je utemeljeno na promišljanju dijeljenja zajedničkih ljudskih dobara. Zajedničke kulturne europske vrijednosti su temelj kulturnoga individualnoga osvješćivanja i svjesnosti o europskom pripadništvu. Da bi se promovirale i postale vidljivima, neophodno je isticati razumijevanje zajedničkih vrijednosti uz pomoć europskih povijesnih poveznica s osloncem na materijalnu, duhovnu i prirodnu baštinu da bi se istakle veze različitih kultura i različitih europskih prostora. Identifikaciju europskih vrednota i zajedničke kulturne baštine moguće je ostvariti kulturnim itinerarima koji svojom svrhom apostrofiraju povijest ljudi, njihove migracije te rasprostiranje velikih protoka europske misli filozofskim, religijskim, kulturnim, umjetničkim, znanstvenim, tehničkim i komercijalnim promišljanjima. Takvi se itinerari usklađuju s europskim projektima suradnje na duže vrijeme različitim vidovima istraživanja i vrednovanja baštine: promidžbom različitih kultura, razmjenom mladih naraštaja utemeljenoj na kulturno-edukativnoj osnovi te europskim kulturnim turizmom (Jelinčić 2008), što daje smjernice dugoročnom kulturnom razvoju.

Kulturni itinerari se usustavljaju oko jedne teme, koja je usklađena sa zadanim kriterijima (<http://hgk.biznet.hr/hgk/fileovi/12922.pdf>). Kad neku temu odobri stručno tijelo, može mu se atribuirati ocjena “Kulturnoga itinerara Vijeća Europe”. Ocjenu “Velikog itinerara Vijeća Europe” dobiva onaj projekt, čije međukulturne i međunarodne poveznice zadiru u bitno povezivanje. Upravo je takav projekt svetomartinskoga itinerara: *Sv. Martin iz Toursa, Europljanin, simbola dijeljenja s drugima, zajednička vrijednost (Saint Martin de Tours, personnage européen, symbole du partage, valeur commune)*, koji ima cilj isticati oneeuropske kulturne vrednote koje su utemeljene na dodirima nacionalnih martinskih tradicija uz regionalno i kolektivno prosvjećivanje o individualnoj pripadnosti i osobnim vrijednostima.

⁴⁷ Centar je utemeljen u siječnju 2005. godine, a njegov je projekt u jesen iste godine Vijeće Europe ocijenilo “Velikom kulturnim itinerarom”. <http://www.saintmartindetours.eu>.

⁴⁸ Zvono sv. Martina u Donjem Selu slio je Branko Lenartić iz Rijeke 1950. godine, kako je zabilježeno na zvonu. *Kampananje* zvona crkve sv. Martina biskupa zabilježena su na nosaču zvuka *Pismu novu sad pivažmo. Tradicijsko crkveno pučko pjevanje otoka Šolte* CD 2 (ur. Zorica Vitez i Joško Čaleta), izdavač Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba.

Donje Selo: Zvono sv. Martina iz 1950. godine

U Hrvatskoj je prva *Stopa* postavljena 2007. godine u Dugom Selu, nadomak Zagreba, na templarsku crkvu sv. Martina na Martin bregu, druga u Virju 2009. godine na župnu crkvu sv. Martina, a treća u Donjem Selu na otoku Šolti na kuću Bratovštine sv. Martina, koja je bila pokretač cijele aktivnosti u sklopu svoje obnove i proslavljanja 260. godine postojanja.

Postavljanjem *Stope* u Donjem Selu otok Šolta se uključuje u europski martinski kulturni itinerar, put koji zbližava ljude, povezuje mjesta i gradove diljem Europe, otvarajući istodobno raznolike mogućnosti kulturnih, turističkih, znanstvenih i obrazovnih suradnji.

Otkrivanje Stope sv. Martina. Donje Selo, 4. srpnja 2010. godine.

NAVEDENA LITERATURA

- Andreis, Mladen. 1990. "Povijest Šolte". U *Otok Šolta*. Miro A. Mihovilović, ur. Zagreb: [vlastita naklada], 11-22.
- Andreis, Mladen. 1990. "Položaj, ime i razvoj naselja na otoku". U *Otok Šolta*. Miro A. Mihovilović, ur. Zagreb: [vlastita naklada], 140-141.
- Babić, Ivo. 1984. *Prostor između Trogira i Splita*. Trogir: Muzej grada Trogira.
- Belamarić, Joško. 2004. "Gynaecium Iovense Aspalathos Dal matie". *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 40:5-42.
- Belamarić, Joško. 2008. "Urbanistički aspekti prve dubrovačke industrije u 15. stoljeću". U *Zbornik radova Dana Cvita Fiskovića 2*. Predrag Marković i Jasenka Gudelj, ur. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 341-372.
- Bezić, Jerko. 1991. "Folklorna glazba otoka Šolte". *Narodna umjetnost* 28:9-48.

- Bezić, Živan. 1990. "Povijest crkve na Šolti". U *Otok Šolta*. Miro A. Mihovilović, ur. Zagreb: [vlastita naklada], 29-33.
- Bezić, Živan. 1990. "Imena šoltanskih naselja". U *Otok Šolta*. Miro A. Mihovilović, ur. Zagreb: [vlastita naklada], 142-143.
- Bruylants, Paul. 1952. *Les oraisons du Missel Romain*. Louvain: Mont Cesar.
- CD. 1905. *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae / Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. 3. Tadija Smičiklas, ur. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Curtius, Ernst Robert. 1971. *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Naprijed.
- Cvitanić, Antun, ur. 1998. *Statut grada Splita – srednjovjekovno pravo Splita*. Split: Književni krug.
- Delehaye, Hippolyte. 1920. "Saint Martin et Sulpice Sévère". *Analacta Bollandiana* 38:5-136.
- Delonga, Vedrana. 1996. *Ranoromanički natpisi u Splitu*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- Dugac, Željko. 2003. "Sveti zaštitnici od bolesti". *Hrvatska revija* 3/2:131-133.
- Favaro, Elena. 1975. *L'arte dei pittori in Venezia e i suoi statuti*. Firenze: L. S. Olschki.
- Gärtner, Thomas. 2001. "Zur Christlichen Imitationstechnik in der 'Vita Sancti Martini' des Paulinus von Petricordia". *Vigiliae christianae* 54/1:71-85.
- HLB. 1983. *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1. Nikica Kolumbić, ur. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- Howard, Deborah. 1987. *Jacopo Sansovino Architecture and Patronage in Renaissance Venice*. Yale University Press.
- Ivanišević, Milan. 2008. "Otok hrvatskoga vladara". *Tusculum* 1:109-124.
- Jelinčić, Daniela Angelina. 2008. *Abeceda kulturnog turizma*. Zagreb: Meandarmedia.
- Kaer, Petar. [1914.] 1996. *Makarska i primorje*. Makarska: Matica hrvatska Ogranak Makarska.
- Kalebić, Ćiro. 1927. *Jedna do sada neosvijetljena benediktinska opatija sct. Mariae de insula Soltae u Gornjem Selu na otoku Šolti*. Split.
- Karaman, Ljubo. 1931. "Sa narodnim vodičem u srcu Dioklecijanove palače u Splitu". U *Posebno izdanje "Bihaća" hrvatskoga društva za istraživanje domaće povijesti u Splitu*. Split, 1-21.
- Katičić, Radoslav. 1998. *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kečkement, Duško i Ivo Javorčić. 1984. *Vranjic kroz vjekove*. Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije.
- Kečkement, Duško. 1990. "Suvremena umjetnost Šolte". U *Otok Šolta*. Miro A. Mihovilović, ur. Zagreb: [vlastita naklada], 77-86.

- Klaić, Nada i Ivo Petricioli. 1976. *Zadar u srednjem vijeku do 1409*. Zadar: Filozofski fakultet Zadar.
- Kraševac, Irena. 2006. "Tirolska sakralna skulptura i oltari na prijelazu iz 19. u 20. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj". *Anali Galerije Antuna Augustinčića* 26:1-34.
- Labbare, Sylvie. 1997. "Le partage du manteau dans les poèmes de Paulin de Périgueux et de Venance Fortunat". *Mémoire de la Société archéologique de Touraine (XVIe centenaire de la mort de Saint Martin)*. 63:39-48. Tours: Société Archéologique de Touraine, Musée de l'Hôtel Gouin.
- LF. 1948. *Littérature française*, sv. 1. Joseph Bédier i Paul Hazard, ur. Paris: Larousse.
- LLM. 1973. *Lexicon latinitas medii aevi Iugoslaviae*, sv. 1. Marko Kostrenčić, ur. Zagreb: Editio Instituti historici Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalum.
- Longère, Jean. 1997. "L'enseignement de deux sermons inédits de Jacques de Vitry (†1240) pour la fête saint Martin". *Mémoire de la Société archéologique de Touraine (XVIe centenaire de la mort de Saint Martin)*. 63:95-105. Tours: Société Archéologique de Touraine, Musée de l'Hôtel Gouin.
- Manno, Antonio. 2004. *The Treasures of Venice*. New York: Rizzoli International Publications.
- Marasović-Alujević, Marina. 2003. *Hagioforna imena u srednjovjekovnom Splitu i okolici*. Split: Književni krug.
- Marasović, Tomislav. 1990. "Naselja na Šolti". U *Otok Šolta*. Miro A. Mihovilović, ur. Zagreb: [vlastita naklada], 144-157.
- Matijević-Sokol, Mirjana. 1997. "Latinski natpisi". U *Hrvatska i Europa. Rano doba hrvatske kulture*, knj. 1. Ivan Supičić, ur. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, AGM, 239-256.
- Mihanović-Salopek, Hrvojka. 1992. *Hrvatska himnodija od srednjega vijeka do preporoda*. Split: Književni krug.
- Mihanović-Salopek, Hrvojka. 2000. *Hrvatska crkvena himnodija 19. stoljeća*. Zagreb: Alfa.
- Mihovilović, Miro. 1990. "Šolta u statutu grada Splita". U *Otok Šolta*. Miro A. Mihovilović, ur. Zagreb: [vlastita naklada], 21-29.
- Monceaux, Paul. 1927. *Saint Martin*. Paris: Payot.
- Oreb, Franko. 1990. "Prehistorijsko, antičko i starokršćansko razdoblje na otoku Šolti". U *Otok Šolta*. Miro A. Mihovilović, ur. Zagreb: [vlastita naklada], 47-67.
- ORL. 2002. *Opći religijski leksikon*. Adalbert Rebić, ur. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
- Ostojić, Ivan. 1963.-1965. *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. 1-3. Split: Benediktinski priorat Tkon.
- Peričić, Šime. 1985. "Prilog poznavanju gospodarskih prilika otoka Šolte u 19. st.". *Geografski glasnik* 47:105-120.

- Petricioli, Ivo. 1997. "Skulptura od VIII. do XI. Stoljeća". U *Hrvatska i Europa. Rano doba hrvatske kulture*, knj. 1. Ivan Supičić, ur. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, AGM, 475-491.
- PL. 1909. *Patrologia latina*. Michael Petschenig, ur. Vienna.
- Prijatelj, Kruno, ur. 1987. *Statut grada Splita. Srednjovjekovno pravo Splita*. Split: Književni krug.
- Raukar, Tomislav. 1997. *Hrvatsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rubić, Ivo. 1960. "Podrijetlo stanovništva otoka Šolte". U *Srpski etnografski zbornik 76: Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 36. Borivoje Drobnjaković, ur. Beograd: Srpska akademija nauka, 1-177.
- Skok, Petar. 1928. "Curtis". *Starohrvatska prosvjeta* 2/1-2:103-113.
- Skok, Petar. 1972. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 2. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Šegvić, Kerubin. 1927. *Toma Splicićanin državnik i pisac (1200.-1267.)*. *Njegov život i njegovo djelo*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Škobalj, Ante. 1970. *Obredne gomile*. Sveti križ na Čiovu.
- Škobalj, Ante. 1971. "Dva niza starohrvatskih crkvice u Poljičkom primorju". *Poljički zbornik* 2:117-140.
- Tomić, Radoslav. 2002. *Splitska slikarska baština. Splitski slikarski krug u doba mletačke vladavine*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Vlašić, Danko. 1988. *Prošlost Podstrane*. Split: Crkva u svijetu.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2004. "Between West and East. A Particularity of the Croatian Island Cult of St Martin". *Narodna umjetnost* 41/1:41-52.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2004a. *Sveti Martin. Kult sveca i njegova tradicija u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

DONJE SELO IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN TRADITION OF ST MARTIN

SUMMARY

The importance of the tradition of St Martin the Bishop on the island of Šolta in the village of Donje Selo, one of the earliest Šolta settlements, is considered in this study. St. Martin (November 11) is the celestial patron saint of the village to whom the parish church is consecrated, and whose history and the specificity of its Martinian features, particularly the altar *palla*, represent a visual art particularity in European terms.

A Martinian singularity of Donje Selo is found in the preserved folk custom of *Martinje*, when the young wine is *baptised*, and the Martinian song, *Pisam sv. Martina biskupa od Turona grada*, with unique popular religious verses that have survived in their entirety and are still performed at the time of *Martinje*.